

УДК 327 (5):330.524:553 (5)

Aleksandra Korczyk

POTENCJALNE PŁASZCZYZNY WSPÓŁPRACY ENERGETYCZNEJ PAŃSTW AZJATYCKICH

Na początku XXI wieku, coraz wyraźniej rysuje się pozycja Azji jako ważnego, globalnego ośrodka potęgi gospodarczej, politycznej i militarnej. Świadczy o tym chociażby, fakt, iż w regionie tym położone są druga i trzecia gospodarka świata (odpowiednio Chińska Republika Ludowa i Japonia) oraz 5 państw dysponujących bronią nuklearną (ChRL, Indie, Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna, Pakistan i Rosja). Podstawą obecnej pozycji całego regionu w ramach ładu światowego jest jego wysoka dynamika gospodarcza, będąca konsekwencją tzw. «azjatyckiego cudu gospodarczego» [1].

Na całym świecie branża energetyczna podlega istotnej regulacji i interwencji państwa. W Azji takie podejście jest szczególnie widoczne w przypadku ChRL. Polityka bezpieczeństwa energetycznego tego państwa opiera się w znacznym stopniu na braku zaufania do międzynarodowych mechanizmów rynkowych, a jako narzędzia dla zapewnienia stabilności dostaw wykorzystuje umowy międzypaństwowe oraz nabywanie złóż przez koncerny państwowe [2]. O ile państwa azjatyckie uczestniczą w globalnym rynku obrotu ropą naftową, to regionalny rynek gazu ziemnego jest silnie sfragmentaryzowany. Pouczające w tym kontekście jest porównanie ze zdecydowanie bardziej zliberalizowanymi rynkami gazu w Ameryce Północnej i Europie. W tych przypadkach faktycznie można mówić o regionalnych rynkach tego surowca. Co więcej ceny gazu są tam zazwyczaj ustalane według formuły konkurencji «gaz do gazu». Tymczasem w Azji poszczególne rynki narodowe są od siebie w dużym stopniu odizolowane, a zasadniczymi mechanizmami wyceny surowca są indeksacja względem cen ropy naftowej, oraz sprzedaż gazu po dotowanych cenach dla odbiorców krajowych. Dominują również wieloletnie kontrakty na dostawę surowca [3].

Inną istotną cechą branży energetycznej w Azji jest rola jaką odgrywają w niej koncerny

państwowe. W wielu państwach regionu firmy te posiadają uprzywilejowaną pozycję na wewnętrznych rynkach energetycznych, jak również mogą liczyć na wsparcie państwa w zagranicznej ekspansji. W państwach należących do grupy producentów, koncerny państwowe mają zazwyczaj (w mniej lub bardziej sformalizowany sposób) zagwarantowany udział w eksploatacji wszystkich krajowych złóż. W ostatnich latach przedmiotem ożywionej dyskusji stała się kwestia charakteru relacji między narodowymi koncernami z branży wydobywania surowców energetycznych, a rządami ich macierzystych państw. Szczególnie wobec międzynarodowej ekspansji tych firm, rozważano czy są one jedynie instrumentami polityki zagranicznej własnych państw, czy też normalnymi przedsiębiorstwami kierującymi się logiką komercyjną. Odpowiedź na tak postawione pytanie nie jest jednoznaczna i zapewne realna pozycja koncernów znajduje się gdzieś pomiędzy dwoma zarysowanymi wcześniej ekstremami. Mikkał E. Herberg, analizując przykład trzech mocarstw azjatyckich: ChRL, Indii i Japonii, zauważył, odwrotną zależność między poziomem instytucjonalizacji polityki energetycznej danego państwa a stopniem autonomii jego państwowych koncernów naftowych. Stwierdził on, iż w przypadku Chin słabe instytucje oraz silna pozycja koncernów prowadzą do istotnej autonomii, a nawet silnego wpływu trzech największych koncernów (China National Petroleum Corporation, China National Offshore Oil Corporation oraz SinoPec) na politykę państwa. Z kolei Japonia znajduje się na przeciwnym krańcu tej skali, w tym państwie silne instytucje państwa dominują nad słabszymi firmami. Rozwiązania indyjskie plasują się gdzieś pośrodku [4].

Jednym z największych wyzwań stojących przed organizacją dostaw surowców energetycznych na rynki azjatyckie są warunki geograficzne, a przede wszystkim znaczne odległości, między głównymi rejonami

wydobycia, a najważniejszymi rynkami zbytu. To właśnie «tyrania odległości» sprawia, iż połączenie państw azjatyckich siecią rurociągów transportujących ropę naftową i gaz ziemny jest niezwykle trudne. Przykładowo koszt importu ropy do Chin (za 1 baryłkę przewożoną przez 1000 kilometrów), szacowano na 0,163 dolara w przypadku użycia tankowca, 0,793 dolara za pomocą rurociągu oraz 7,19 dolara przy transporcie kolejowym [5]. Jak zatem widać, transport morski pozostaje najatrakcyjniejszą formą transportu surowców energetycznych importowanych przez państwa azjatyckie. Co istotne z punktu zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego, morskie linie komunikacyjne, po których odbywa się transport ropy i skroplonego gazu zimnego (LNG) z Bliskiego Wschodu do Azji Północno-Wschodniej, są narażone na liczne niebezpieczeństwa. Składają się na nie zarówno zagrożenie ze strony piractwa i terroryzmu morskiego (przede wszystkim na obszarze wschodniej części Oceanu Indyjskiego oraz w cieśninie Mallaka i na wodach Morza Południowo-Chińskiego), jak i bardziej tradycyjne obawy związane z możliwością konfliktu międzypaństwowego (ktorego elementem mogłaby być blokada morska lub zakłócenia żeglugi na obszarach będących przedmiotem sporów terytorialnych). Nie można również pominąć faktu, iż dążenie do zabezpieczenia morskich szlaków komunikacyjnych w kontekście bezpieczeństwa dostaw surowców energetycznych stanowi istotny czynnik napędzający regionalnych wyścig zbrojeń morskich.

Współpraca

Ważnym obszarem współpracy państw azjatyckich w sektorze energetycznym jest transfer technologii i doświadczeń w zakresie poprawy wydajności energetycznej. Poprawa tego wskaźnika jest uważana za kluczowe wyzwanie dla państw regionu (a szczególnie dynamicznie rozwijających się, tzw. «wschodzących potęg» gospodarczych, tj. Chin i Indii), co wynika z kilku przesłanek. Po pierwsze, bardziej efektywne wykorzystanie dostępnych zasobów energetycznych jest użytecznym narzędziem dla polityki zmniejszania zależności do zewnętrznych źródeł dostaw surowców energetycznych. Wysokie ceny ropy naftowej oraz poważne

obawy co do pogorszenia stosunku popytu do podaży na światowym rynku tego surowca, czynią konieczność ograniczenia energochłonności gospodarek azjatyckich jeszcze bardziej pilną. Kolejną przesłanką dla poprawy wydajności energetycznej jest, coraz poważniej traktowana przez regionalnych przywódców, konieczność ograniczenia emisji CO₂. Wysokie tempo wzrostu emisji gazów cieplarnianych jest pochodną szybkiego wzrostu zużycia energii w państwach, w których węgiel jest nadal najistotniejszym surowcem energetycznym (problem ten dotyczy w pierwszej kolejności Chin i Indii). Obawy przed negatywnymi skutkami zmian klimatycznych oraz międzynarodowa presja skłoniły rządy tych państw do zwrocenia większej uwagi na problem ograniczenia emisji. Przykładowo władze ChRL zobowiązały się do redukcji wskaźników emisji CO₂ o 40% w stosunku do poziomu z roku 2005, co miało nastąpić w roku 2020 [6]. Ponadto intensywna konsumpcja węgla do celów energetycznych powoduje także inne, negatywne efekty dla środowiska naturalnego. Zanieczyszczenia powietrza czy kwaśne deszcze wyrządzają szkody nie tylko na terytorium państwa-emitenta, ale również w państwach sąsiednich [7].

Niektóre państwa azjatyckie (przede wszystkim Japonia) osiągnęły znaczne sukcesy w zakresie poprawy wydajności energetycznej, wobec czego dysponują technologiami i know-how przydatnymi dla tych państw, które mają największe problemy z energochłonnością swych gospodarek. Zagadnienie to można dobrze zilustrować na przykładzie relacji chińsko-japońskich oraz chińsko-południowokoreańskich. Japonia i Korea Południowa odczuwają negatywne skutki gwałtownego wzrostu zużycia energii w ChRL, na takich płaszczyznach jak: rywalizacja o źródła dostaw, emisje gazów cieplarnianych czy zanieczyszczenia i inne szkody ekologiczne. Tym samym poprawa wydajności energetycznej chińskiej gospodarki służy ochronie interesów narodowych tych państw. Efektem tej zbieżności interesów są liczne inicjatywy współpracy w sferze energetycznej. Można tu wymienić regularne trojstronne spotkania ministrów środowiska Chin, Japonii i Korei Południowej (ktore odbywają się od 1999 r.),

czy transfer technologii, dokonywany na przykład w ramach projektów realizowanych przez Chińsko-Japońskie Centrum Przyjaźni dla Ochrony Środowiska (założone w 1996 r.) [8].

Transport surowców energetycznych z obszarów wydobywania na rynki głównych konsumentów odbywa się zasadniczo za pomocą dwóch dróg: morskiej (przy pomocy tankowców) lub lądowej (najczęściej za pomocą rurociągów). Większość surowców energetycznych dociera do Azji drogą morską. Jednak na przestrzeni ostatnich dwóch dekad w regionie zainicjowano wiele projektów mających na celu rozwój rurociągowych kanałów przesyłu ropy i gazu. Wynika to z silnych wśród państw azjatyckich obaw co do bezpieczeństwa morskich szlaków komunikacyjnych. Dodatkową motywację może stanowić fakt, iż połączenia rurociągowie siłą rzeczy prowadzą do wytworzenia długoterminowego partnerstwa między dostawcami i odbiorcami, stanowiąc swego rodzaju gwarancję rynku zbytu dla tych pierwszych, oraz stabilności dostaw dla drugich.

Kilka ambitnych projektów budowy rurociągów, rozważanych przez państwa azjatyckie, może stanowić podstawę dla owocnej współpracy regionalnej. Istotnym graczem w tym procesie jest ChRL, która intensywnie rozwija linie przesyłowe biegnące z Azji Centralnej i Rosji. Dodatkowo, Chińczycy od lat rozważają budowę lądowego połączenia z wybrzeżem Oceanu Indyjskiego (przez terytoria państw Azji Południowo-Wschodniej), które umożliwiłyby skrócenie morskich szlaków dostaw surowców energetycznych i ominięcie «wąskiego gardła» jakie stanowi Cieśnina Malakka. W projekty te wpisują się tajskie propozycje budowy sieci przesyłowej na Przesmyku Kra, lub projekt budowy rurociągu z wybrzeża Myanmaru do chińskiej prowincji Yunan. W kontekście planów przesyłu gazu ziemnego wydobywanego na wschodniosyberyjskim polu Kowykta pojawiły się propozycje poprowadzenia rurociągu przez Chiny, aż do Korei Południowej (skąd surowiec mógłby trafiać jeszcze dalej- do Japonii). Z kolei w Azji Południowej promowano dwa szeroko zakrojone projekty, które miały zapewnić Indiom dostawy gazu ziemnego. Mowa tu o

rurociągach IPI (Iran-Pakistan-Indie) oraz TAPI (Turkmenistan-Afganistan-Pakistan-Indie).

Jednak na przeszkodzie dla ich realizacji stały kwestie polityczne oraz brak zgody co do kwestii cenowych. Szczególnie ambitne projekty zrodziły się w ramach organizacji ASEAN (Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej). Zaproponowano mianowicie stworzenie sieci przesyłowej łączącej państwa członkowskie (Trans-ASEAN Gas Pipeline- TAGP), a nawet stworzenie tzw. Centrum Gazowego ASEAN (celem tego projektu miało być połączenie państw członkowskich siecią rurociągów z Chinami, Japonią, Koreą i Rosją). Chociaż wszystkie wymienione projekty niosą ze sobą znaczne, potencjalne korzyści dla państw-uczestników, to jednak do tej pory realizacja większości z nich pozostała w sferze planów [9].

Uwarunkowania geograficzne regionu Azji sprawiają, iż większość istotnych projektów budowy rurociągów zakłada konieczność poprowadzenia linii przesyłowych na duże odległości (zdecydowanie większe niż spotykane np. w sieciach europejskich). Szczególnie w przypadku przesyłu gazu ziemnego, kwestie techniczne determinują wysoki koszt budowy infrastruktury przesyłowej. Tym samym tego rodzaju przedsięwzięcia, aby były ekonomicznie opłacalne, muszą gwarantować, iż odbiorcą surowca jest duży i stabilny rynek [10]. Fakt ten stanowi jeden z argumentów przemawiających za ideą szerszej integracji regionalnej w celu utworzenia wspólnego rynku gazu ziemnego. Większość ekspertów przewiduje wzrost znaczenia tego surowca dla bilansu energetycznego państw azjatyckich [11]. Wynika to z jego relatywnej obfitości, znacznej wydajności energetycznej oraz faktu, iż jego spalanie prowadzi do znacznie mniejszej emisji niepożądanych substancji (w porównaniu np. do węgla) [12]. W tym kontekście warto przyjrzeć się bliżej strukturze rynku gazu w Azji. Na tym obszarze faktycznie nie można mówić o jednym, regionalnym rynku tego surowca. Rzeczywistość sprowadza się do istnienia obok siebie szeregu rynków narodowych, bardzo słabo lub w ogóle ze sobą nie powiązanych. Co więcej, najpowszechniejszą formułą wyceny surowca jest powiązanie z ceną ropy naftowej w ramach długoterminowych kontraktów.

Tymczasem niektórzy eksperci zwracają uwagę na pozytywne doświadczenia Ameryki Północnej i Europy w zakresie budowy zintegrowanych rynków gazu ziemnego i liberalizacji cen dzięki szerszemu wprowadzeniu konkurencji oraz zakupów typu spot. Konkluzją tej analizy jest postulat przeprowadzenia podobnych zmian w Azji, co miałyby przynieść znaczne korzyści gospodarkom regionu i ułatwić upowszechnienie gazu jako zamiennika dla innych surowców energetycznych [13]. Należy jednak pamiętać, iż projekty budowy wspólnego rynku gazu (nawet na lokalną skalę, obejmującego zaledwie kilka państw) musiałyby napotkać na istotne przeszkody natury politycznej (brak zaufania i głębszej integracji gospodarczej między państwami regionu), jak i czysto technicznej (znaczące odległości przekładające się na wysoki koszt i poziom skomplikowania infrastruktury przesyłowej).

Transport surowców energetycznych drogą morską również stwarza warunki, zarówno do rywalizacji, jak i współpracy między państwami azjatyckimi. Jednym z głównych czynników motywujących dynamiczną rozbudowę sił morskich w regionie jest dążenie do zabezpieczenia szlaków żeglugowych, za pośrednictwem których odbywa się m.in. import surowców energetycznych. Równocześnie jednak, na płaszczyźnie szeroko pojętego bezpieczeństwa morskiego, interesy państw regionu są często zbieżne. Takie zagrożenia jak piractwo, terroryzm morski czy przemyt dotyczą wszystkich nadbrzeżnych państw Azji. Jednocześnie skuteczne przeciwdziałanie tym zjawiskom wymaga szerokiej współpracy wszystkich zainteresowanych aktorów. Dobrą ilustracją tych zależności stanowią wysiłki na rzecz poprawy bezpieczeństwa żeglugi w Cieśninie Malakka, która stanowi kluczowe «wąskie gardło» dla linii żeglugowych łączących Basen Zachodniego Pacyfiku z Oceanem Indyjskim i dalej Europą. Liczne wyzwania związane z piractwem i zbrojnym rabunkami na morzu, bezpieczeństwem nawigacji oraz ochroną środowiska doprowadziły do rozwoju wielu form i mechanizmów współpracy państw przybrzeżnych oraz zainteresowanych państw-użytkowników tych wód [14]. Można tu

wymienić chociażby inicjatywę Patroli Cieśniny Malakka (ang. Malacca Strait Patrols – MSP, koordynujących działalność sił zbrojnych i straży wybrzeża Indonezji, Malezji, Singapuru i Tajlandii w zakresie zabezpieczenia wód Cieśniny), dwustronnych programów pomocy udzielanej państwom przybrzeżnym przez Australię, Indie, Japonię, Koreę Południową i USA (pojawiały się również oferty pomocy ze strony ChRL) czy też Mechanizm Współpracy (ang. Cooperative Mechanism – wypracowany z inicjatywy Międzynarodowej Organizacji Morskiej jako instrument współpracy, koordynacji i wymiany informacji między państwami przybrzeżnymi i zainteresowanymi użytkownikami). Najszerzy zasięg przyjęło Regionalne Porozumienie o Współpracy w Walce z Piractwem i Zbrojnym Rabunkiem na Morzu w Azji (ang. Regional Cooperation Agreement on Combating Piracy and Armed Robbery against Ships in Asia – ReCAAP), którego inicjatorem była Japonia. Obecnie sygnatariuszami Porozumienia jest 17 państw (Bangladesz, Brunei, Chiny, Dania, Filipiny, Holandia, Indie, Japonia, Kambodża, Korea Południowa, Laos, Myanmar, Norwegia, Singapur, Sri Lanka, Tajlandia i Wietnam [15]). Głównym, praktycznym przejawem współpracy w ramach tego porozumienia jest Centrum Wymiany Informacji ustanowione w Singapurze.

Należy jednak pamiętać, iż regionalna współpraca w dziedzinie bezpieczeństwa morskiego wciąż podlega ograniczeniom natury politycznej. Przykładowo w Cieśninie Malakka, Indonezja i Malezja wciąż sprzeciwiają się bliższej integracji działań wymierzonych w piractwo, obawiając się ograniczenia swych praw suwerennych do lokalnych wód. Warto zwrócić również uwagę na sytuację panującą w Zatoce Adeńskiej i szerzej zachodniej części Oceanu Indyjskiego, w związku z działalnością piratów somalijskich. Większość znaczących państw azjatyckich (m.in. Chiny, Indie, Japonia i Korea Południowa) wysłała kontyngenty swych sił morskich dla ochrony żeglugi na tym obszarze. Zwalczenie somalijskiego piractwa stanowi wspólny interes wszystkich tych państw, jednak ich floty prowadzą swe operacje oddzielnie, a koordynacja działań wciąż stanowi problem.

LITERATURA:

1. 2009 *Pacific Energy Summit Report Energy Security and Economic Growth in the Asia-Pacific Innovations, Markets and Smart Policies for a Low-Carbon Future*, National Bureau of Asian Research 2009, http://www.nbr.org/downloads/pdfs/eta/PES_Conf09_report.pdf, 4.04.2014, s.5-6.
2. K. Lieberthal, M. Herberg, *China's Search for Energy Security: Implications for U.S. Policy*, NBR Analysis, 2006, nr 1, vol. 17, s.11-16.
3. Szerzej w: J. T. Jensen, *Asian Natural Gas Markets Supply Infrastructure, and Pricing Issues*, Advance Summit paper from the 2011 Pacific Energy Summit, http://www.nbr.org/downloads/pdfs/eta/PES_2011_Jensen.pdf, 4.04.2014 oraz P. Hughes, *Europe's Evolving Gas Market: Future Direction and Implications for Asia*, Advance Summit paper from the 2011 Pacific Energy Summit, http://www.nbr.org/downloads/pdfs/eta/PES_2011_Hughes.pdf, 4.04.2014.
4. M. E. Herberg, *Energy Security Survey 2007: The Rise of Asia's National Oil Companies*, NBR Special Report, 2007, nr 14, <http://www.nbr.org/publications/issue.aspx?id=128>, 4.04.2014, s.6-14.
5. G. B. Collins, A. S. Erickson, *Tanking Up: The Commercial and Strategic Significance of China's Growing Tanker Fleet*, «Geopolitics of Energy», 2007, nr 8, vol. 29; cyt. za: B. D. Cole, op. cit., s.1.
6. 2011 *Pacific Energy Summit Report Unlocking the Potential of Natural Gas in the Asia-Pacific*, National Bureau of Asian Research 2011, http://www.nbr.org/downloads/pdfs/ETA/PES2011_summitreport.pdf, 9.06.2011, s.14.
7. Hyun J. C., *Fueling Crisis or Cooperation? The Geopolitics of Energy Security in Northeast Asia*, «Asian Affairs: An American Review», 2009, nr 1, vol. 36, s.19.
8. Ibidem, s.19-20.
9. B. D. Cole, op. cit., s.95-105, oraz S. Zhao, *China's Global Search for Energy Security: cooperation and competition in Asia-Pacific*, «Journal of Contemporary China», 2008, nr 55, vol. 17, s. 52-72.
10. J. T. Jensen, op. cit., s.7-9.
11. 2011 *Pacific Energy Summit Report*, op. cit., s.6-8.
12. M. Herberg, *Natural Gas in Asia: History and Prospects*, Advance Summit paper from the 2011 Pacific Energy Summit, http://www.nbr.org/downloads/pdfs/eta/PES_2011_Herberg.pdf, 9.05.2014, s.2-3.
13. Szerzej w: J. T. Jensen, op. cit., oraz P. Hughes, op. cit.
14. Na podstawie: S. W. Simon, *Safety and Security in the Malacca Straits: The Limits of Collaboration*, w: J. Bradford, J. Manicom, S. Simon, N. Quartaro, *Maritime Security in Southeast Asia: U.S., Japanese, Regional, and Industry Strategies*, NBR Special Report, 2010, nr 24, <http://www.nbr.org/publications/issue.aspx?id=208>, 2.04.2014.
15. Za: <http://www.recaap.org/AboutReCAAPISC.aspx>, 9.05.2014.

Корчич Александра Потенційні рівні енергетичного співробітництва між державами Азії

Азійський регіон є самим густонаселеним та економічно динамічним районом земної кулі. Швидке зростання попиту на енергетичні ресурси є одним з наслідків цього факту. Підтримка поточних темпів економічного зростання вимагає забезпечення стабільних поставок енергії. Саме тому безпека поставок енергетичних ресурсів стала важливим питанням міжнародної безпеки у цьому регіоні, створюючи іншу сферу суперництва та співробітництва між державами регіону. Ключові аспекти суперництва містять такі питання, як: претензії на газові та нафтові родовища третіх країн, доступ до ресурсів російського Далекого Сходу та володіння ресурсів морського дна. У той же час плідну співпрацю можливо здійснювати у таких галузях, як: дослідження та розробки важкодоступних родовищ, передача технологій, що дозволяють збільшити ефективність енергоспоживання, інтеграція енергетичних ресурсних ринків, спільні проекти у галузі транспортування та морських шляхів, безпека зв'язку. Питання доступу до енергетичних ресурсів буде впливати на майбутній стан відносин між азійськими державами.

Ключові слова: Азія, співробітництво, енергетика, енергетичне співробітництво, ринки, енергетична безпека, безпека енергетичних ресурсів

Корчич Александра Потенциальные уровни энергетического сотрудничества между государствами Азии

Азиатский регион является самым густонаселенным и экономически динамичным районом земного шара. Быстрый рост спроса на энергетические ресурсы является одним из последствий этого факта. Поддержка текущих темпов экономического роста требует обеспечения стабильных поставок энергии. Именно поэтому безопасность поставок энергетических ресурсов стала важным вопросом международной безопасности в этом регионе, создавая другую сферу соперничества и сотрудничества между государствами региона. Ключевые аспекты соперничества содержат такие вопросы, как: претензии на газовые и нефтяные месторождения третьих стран, доступ к ресурсам российского Дальнего Востока и

владение ресурсами морского дна. В то же время плодотворное сотрудничество возможно осуществлять в таких отраслях, как: исследования и разработки труднодоступных месторождений, передача технологий, позволяющих повысить эффективность энергопотребления, интеграция энергетических ресурсных рынков, совместные проекты в области транспортировки и морских путей, безопасность связи. Вопрос доступа к энергетическим ресурсам будет влиять на будущее состояние отношений между азиатскими государствами.

Ключевые слова: Азия, сотрудничество, энергетика, энергетическое сотрудничество, рынки, энергетическая безопасность, безопасность энергетических ресурсов

Korchuc Aleksandra *Potential levels of energy cooperation among states of Asia*

The region of Asia constitutes the most populous and economically dynamic area of the globe. Rapid rise in demand for energy resources is one of the consequences of this fact. Sustainment of current economic growth rates requires securing a stable supply of energy. That is why security of energy resources supply became an important issue of international security in that region, creating another sphere of rivalry and cooperation among regional states. Fields of rivalry contain such issues as: bids for gas and oil fields in third countries, access to resources of the Russian Far East and possession of seabed resources. At the same time productive cooperation can be pursued in such areas as: exploration and exploitation of hard to reach fields, transfer of technology enabling greater energy efficiency, integration of energy resources markets, joint transfer projects and Sea Lanes of Communication security. The issues of access to energy resources will influence the future state of relations between Asian states.

Keywords: Asia, collaboration, Energy, energy cooperation, markets, security of energy, security of energy resources

Рецензенти:

Тодоров І.Я., д.і.н., професор

Тригуб О.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 16.09.2014 р.